

ilişkiler, temel kaynaklar ve ictihad gibi alanlarda yenilikçi tavırlar sergilemesidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şah Velîyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhî'l-bâliğa* (nşr. M. Şerîf Sükker), Beyrut 1413/1992, tür.yer.; a.mlf., *et-Tefhîmâtü'l-ilâhiyye* (nşr. Gulâm Mustafa el-Kâsimî), Haydarâbâd 1387/1967, tür.yer.; a.mlf., *el-Hayrû'l-keşir ev hazâ'inü'l-hikme* (nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Beyrut 2008, s. 83; a.mlf., *el-Fevzü'l-kebîr fi uşûli't-tefsîr* (trc. Selâm el-Hüseynî en-Nedvî), Beyrut 1407/1987, s. 17, 53-67, 82-84, 104-106; a.mlf., *el-Müsevvâ Şerhu'l-Muvaţta'*, Beyrut 1403/1983, I, 62-65; a.mlf., *Ta'wil al-ahadith* (trc. G. N. Jalbani), New Delhi 1990, s. 91; a.mlf., *'İkdü'l-cid fi ahkâmî'l-ictihâd ve't-taklîd* (nşr. Kusay Muhibbuddin el-Hatîb), Kahire 1398, s. 5-8, 26; a.mlf., *el-İnşâf fi beyâni sebebi'l-ihtilâf fi'l-ahkâmî'l-fıkhiyye* (nşr. Kusay Muhibbuddin el-Hatîb), Kahire 1398, s. 55, 63; Muhiddin İbnü'l-Arabî, *Fuşûşü'l-hikem* (nşr. Ebû'l-Alâ el-Affî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), s. 54-55, 61-62, 101-105; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, İstanbul 1963, II, 3-7; Şibî Nu'mânî, *Tarih-i 'İlm-i Kelâm* (trc. M. Takî Fahr-i Gilânî), Tahrân 1328, s. 85-91; M. Zâhid Kevserî, *Hüsnu't-tekdâti fi sîreti'l-İmâm Ebi Yûsuf el-Kâdî*, Humus 1388/1968, s. 116-118; Aziz Ahmad, *Studies in Islamic Culture in the Indian Environment*, Oxford 1969, s. 201-217; İctihad, *Taklîd ve Telfik Üzerine Dört Risâle* (haz. Hayreddin Karaman), İstanbul 1971, s. 142-146; Fazlur Rahman, *Islam*, Chicago 1979, s. 202-203; A. D. Muztar, *Shah Wali Allah: A Saint-Scholar of Muslim India*, Islamabad 1979, s. 116, 140-163; S. A. Rizvi, *Shah Wali-Allah and His Times: A Study of Eighteenth Century Islam, Politics and Society in India*, Canberra 1980; Abdul Hamid Siddiqî, "Renaissance in Indo-Pakistan: Shah Wali Allah Dihlawî", *A History of Muslim Philosophy* (ed. M. M. Sharif), Karachi 1983, II, 1557-1579; J. M. S. Baljon, *Religion and Thought of Shah Wali Allah al-Dihlawî: 1703-1762*, Leiden 1986; a.mlf., "Shah Waliullah and the Dargah", *Muslim Shrines in India* (ed. C. W. Troll), Delhi 1989, s. 189-197; Hafiz A. Ghaffar Khan, *Shah Wali Allah: An Analysis of His Metaphysical Thought* (doktora tezi, 1986), Temple University, s. 362-366; a.mlf., "Shah Wali Allah on the Nature, Definition and Classification of Knowledge", *Journal of Islamic Studies*, III/2, Oxford 1992, s. 203-213; a.mlf., "Shah Wali Allah (Qutb al-Din Ahmad al-Rahim)", *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London 1998, VIII, 732-735; *Mezheplerin Doğuşu ve İctihad Tartışması* (haz. Şükrü Özen), İstanbul 1987, s. 15-40; G. N. Jalbani, *Teachings of Shah Waliullah of Delhi*, New Delhi 1988; Mohammad Iqbal, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, Lahore 1989, s. 78, 97, 136-137, 196-197; M. K. Hermansen, "Contemplating Sacred History in Late Mughal Sufism: The Case of Shah Wali Allah of Delhi", *The Heritage of Sufism* (ed. L. Lewisohn - D. Morgan), Oxford 1999, III, 319-343; a.mlf., "Shah Wali Allah's Theory of the Subtle Spiritual Centers (Lataif): A Sufi Model of Personhood and Self-Transformation", *JNES*, XLVII (1988), s. 1-25; Halid Zaferullah Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Şâh Velîyullah ed-Dehlevî'den Günümüze Kadar Hadis Çalışmaları*, İstanbul 1995, s. 97-148; Abdülhamit Birşık, *Hind Altıktası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İstanbul 2001, s. 55-62; Mahmood Ahmad Ghazi, *Islamic Rena-*

issance in South Asia: 1707-1867, Islamabad 2002, s. 95-109, 123-163; Özgür Kavak, *Şah Velîyullah Dihlevî'nin İctihad Anlayışı* (yüksek lisans tezi, 2002), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; *Shah Waliullah (1703-1762): His Religious and Political Thought* (ed. M. Ikram Chaghatai), Lahore 2005; Hamid Naseem Rafiabadi, *Saints and Saviours of Islam*, New Delhi 2005, s. 130-191; Mehmet İlhan, *Şah Velîyullah Dihlevî'nin Kelâmî Görüşleri*, Ankara 2007; Muhammad Daud Rahbar, "Shah Wali Ullah and İjtihad", *MW*, XLV/4 (1955), s. 346-358; Freeland Abbot, "The Decline of Mughul Empire and Shah Waliullah", *a.e.*, LII (1962), s. 115-123; Hafeez Malik, "Shah Waliy Allah's Last Testament: al-Maqala al-Wadiyya fi al-Nasiha wa al-Wasiyya", *a.e.*, LXIII (1973), s. 105-118; A. J. Halepota, "Shah Waliyullah and Iqbal, the Philosophers of Modern Age", *IS*, XIII/4 (1974), s. 225-233; K. A. Nizami, "Shah Waliullah of Delhi: His Thought and Contribution", *IC*, LIV/3 (1980), s. 141-152; M. Abdul Haq Ansari, "Shah Waliy Allah Attempts to Revise Wahdat al-Wujud", *Arabica*, XXXV/2, Leiden 1988, s. 197-213; Muhammad al-Faruque, "Some Aspects of Muslim Revivalist Movements in India During the 18th Century: The Activities of Shah Wali-Allah", *IC*, LXIII/3 (1989), s. 19-41; Abdul Azim Islahi, "Shah Wali Allah's Concept of Itifaqat (Stages of Socio-Economic Developments)", *Journal of Objective Studies*, II/1, Aligarh 1990, s. 43-63; Ahmad Dallal, "The Origins and Objectives of Islamic Revivalist Thought, 1750-1850", *JAOS*, CXIII/3 (1993), s. 343-349; Muhammad al-Ghazali, "Universal Social Culture: An Emprico-Revelational Paradigm of Shah Wali Allah", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, XI/1, Herndon 1994, s. 13-24; a.mlf., "Holistic Trend in Islamic Thought: Pioneering Contribution of Shah Wali Allah", *HI*, XVIII/4 (1995), s. 41-55; R. Geaves, "A Comparison of Ideas of Maulana Mawdudi (1903-1980) and Shah Wali-Allah (1703-1762): A Pure Islam or Cultural Heritage", *IQ*, XLI/3 (1997), s. 167-186; Muhammad Athar Ali, "A Critical Evaluation of Shah Wali Allah's Attitude to İjtihad Vis-a-Vis the Views of the Other Jurists", *HI*, XX/1 (1997), s. 19-26; Abdul Ali, "The Style of Shah Wali-Allah as Arabic Author in Huccat-Allah al-Balighah in the Historical Perspective", *IC*, LXXVI/3 (2002), s. 83-92; Tassadduq Husain, "The Sufi Epistemology of Shah Waliullah", *Journal of Objective Studies*, XIV/1-2 (2002), s. 59-89; Jamil Farooqui, "Sociological Thought of Shah Wali Allah al-Dehlawi", *IQ*, XLVII/3 (2003), s. 177-196.

M. SAİT ÖZERVARLI

ŞÂH-ı ZİNDE

(شاه زنده)

Özbekistan'ın

Semerikant şehrinde

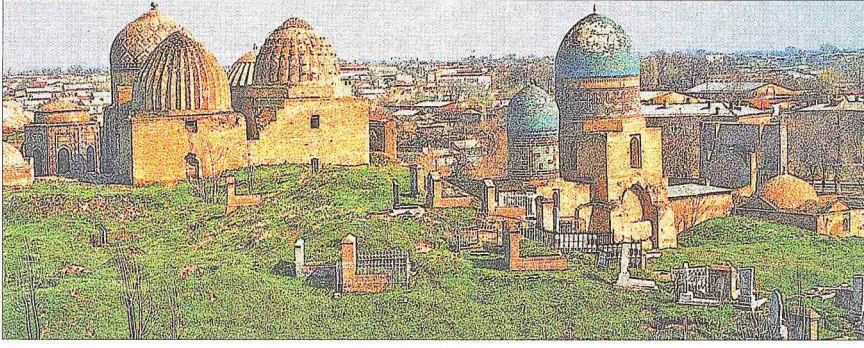
Kusem b. Abbas'ın türbesi etrafında zamanla oluşan yapılar topluluğu.

Şehrin kuzeyinde Efrâsiyâb tepesi diye bilinen yükseltinin güney yamaçları mahallî çevrede kutsal bir mevki olarak kabul edilmiş, bu alanın önemi bölgede İslâ-

miyet'in yayıldığı tarihlerden başlayıp yüzyıllarca sürmüştür. Bunun sebebi, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu Kusem b. Abbas'ın İslâm dinini yaymak üzere bölgeye gelerek burada şehid olmasıdır. Kusem b. Abbas için yapılan kabir zamanla önemli bir ziyaretgâh olmuş, etrafında türbeler ve mezarlık başta olmak üzere birçok yapı inşa edilmiştir. Kusem b. Abbas'ın kabri "Şâh-ı Zinde" (yaşayan sultan) diye anılmış ve bu adlandırma bütün alanı tanımlar hâle gelmiştir. Yapılar topluluğu kaynaklarda Mecmûa-i (Gûristân-ı / Kabristân-ı / Ârâm-gâh-ı) Şâh-ı Zinde (Şâh-ı Zend) şeklinde geçmektedir.

1220'de Cengiz Han kumandasındaki Moğollar tarafından tahrip edilen eski Semerikant şehriyle birlikte mezarlık ve mezarlıktaki türbelerin temellerine kadar yıkıldığı anlaşılmaktadır. Moğol tahribatından kısmen kurtulmuş olan Kusem b. Abbas Türbesi ve Mescidi 1335'te yeniden inşa edilmiş, daha sonraki yıllarda tâdil ve tamirler sürmüştür. 1360'lı yıllardan itibaren mezarlık alanı olarak tercih edilen ve kutsal alan özelliğini kazanan bölge önemli bir imar faaliyetine sahne olmaya başlamıştır. XV. yüzyıl boyunca devam eden bu faaliyet Timur ve Uluğ Bey devirlerinde doruğa ulaşmasına rağmen XIX. yüzyılda yapılan tamir, tâdil ve ilâvelerle sürmüştür. Alanda XX. yüzyılda çeşitli tarihlerde önemli arkeolojik çalışmalar yapılmış, bu arada restorasyon faaliyetleri hız kazanmıştır. Bütün bu çalışmalara rağmen henüz tam olarak anlaşılamamış kalıntılar mevcuttur.

Bugün alana güney tarafında Uluğ Bey'in yaptırdığı âbidevî taçkapıdan (dervâze, 1434) geçilerek girilmektedir. Girişin yanında bulunan binalar günümüzde müze şeklinde kullanılmakta olup esasında mescid, dergâh ve medrese gibi bölümlerden meydana gelmiştir. Doğu tarafındaki Devlet Kuşbek Medresesi 1813 tarihli bir bina iken batıdaki bölümler Uluğ Bey devrinden kalmadır. Uluğ Bey'in, oğlu Abdullah adına inşa ettirdiği bu kısım mescid ve değişik bölümlerden oluşan bir dergâhtır ve âbidevî taçkapıyla aynı zamanda 1435-1436'da yapılmıştır. Âbidevî taçkapıdan sonra yer alan binalar dar ve uzun bir sokak etrafında üç kısım halinde teşekkül etmiştir. Arazinin eğimine göre şekillenen sokak önce merdivenlerle varılan bir çardak teşkil eden ikinci taçkapıya, daha sonra en yukarı kısımda bulunan üçüncü taçkapıya varacak biçimde yapıların eksenini oluşturmakta ve en üst kı-

Şâh-ı Zinde – Semerkant / Özbekistan

sımdaki küçük bir meydanda sona ermektedir. Kusem b. Abbas'a adanmış türbe ve mescidin içinde yer aldığı en üst kısımdaki yapılar arasında külliye'nin mevcut en eski tarihli binaları bulunmaktadır. Arkeolojik çalışmalar, bu kesimde XI. yüzyıldan itibaren önemli bir imar faaliyetinin mevcut olduğunu gösteren temeller ve bina kalıntılarını gün ışığına çıkarmıştır. Kusem b. Abbas Türbe ve Mescidi eski yapı kalıntıları üstüne inşa edilmiştir.

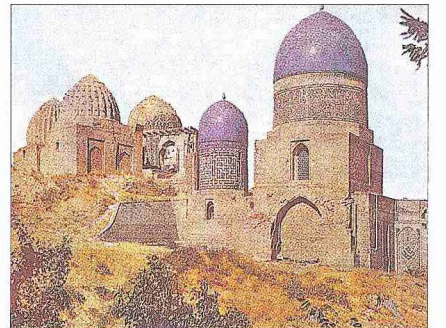
Türbe ve ona bağlı mescid üst kısımda olup en üstte yer alan taçkapının doğu tarafından girilen bir koridorla irtibat halindedir. XV. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen mescide bu koridordan girilmektedir. Geniş ve derin giriş nişinden geçilen mescid ortası kare, yanları dörtgen biçiminde üç bölümlü olup orta mekân kubbeyle örtülüdür. Güneydoğu tarafındaki bir kapıdan türbenin ziyaretgâhına girilir. Mescidin doğusunda mescid ve koridorla ilişkili odalar bulunmaktadır. Ziyaretgâhla bu odalar arasında bir bölüm mevcuttur. Yapıların en güneyinde yer alan kısım türbedir. 1960'tan sonra yapılan çalışmalarda bu kısımda önemli değişikliklerin olduğu ve 735 (1335) tarihli türbe ve ziyaretgâhın Timurlu devrinde yer değiştirdiği anlaşılmıştır. Aslında günümüzdeki türbe bölümü şimdi ziyaretgâh olarak kullanılan bölümün giriş kısmını teşkil etmekteydi. Bütün bölüm mavi, beyaz ve yeşil rengin hâkim olduğu mozaik çinilerle kaplanmıştır. Sokağın karşı tarafında gerçekleştirilen kazılarda Karahanlı devrine tarihlenen bir medrese kalıntısı ortaya çıkarılmıştır.

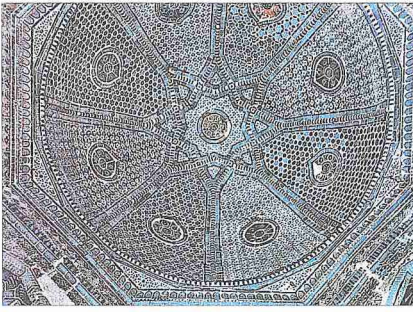
Günümüze ulaşmış en eski türbe olan Hoca Ahmed Türbesi 751 (1350) yılına ta-

rihlendirilmektedir. Yalnız cephesi ayakta kalan binanın planı kazılarla belirlenmiştir. Kare planlı olan yapının, köşe kemerleri tarafından teşkil edilmiş sekizgen bir bölüm üstünde yer alan kubbeyle örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Dörtgen kriptasında firûze sırlı çinilerle kaplı bir sanduka vardır. Renkli sırlı ve sır altı tekniğiyle yapılmış çini tezyinatı olduğu görülmektedir. Kimin için inşa edildiği bilinmeyen 1360-1361 tarihli türbe de bu döneme aittir. İçte kare planlı yapıda mukarnaslı tromplar üstünde sekizgen kasnaklı kubbe vardır. Kriptası basık kubbeli olup sırlı tuğla tezyinatı göz alıcıdır. Bina daha sonraki türbeler için örnek teşkil etmiştir. 1372 tarihli Şâd-ı Mülk Aka Türbesi, Timur'un ablası Türkân Aka tarafından kızı Şâd-ı Mülk için inşa ettirilmiş kare planlı bir yapıdır. Orta kısımda yer alan bina, kare mekân üzerine gelen köşe kemerleriyle sağlanmış sekizgen bir bölüm ve üstünde yer alan onaltıgen bir kısım üzerinde bulunan kubbeyle örtülüdür. Dışarıda sivri bir dış kubbesi olan yapının yüksek bir giriş kemerine sahip cephesindeki yüksek niş mukarnaslıdır. Bina tuğla ve mozaik çini tezyinatlıdır. Orta kısımda yer alan 1376 tarihli Emîr Hüseyin b. Tuğluk Tekin Türbesi günümüzde önemli ölçüde harap durumda olan kare planlı bir yapıdır. Pîştâklı cephesi de önemli ölçüde yıkılmıştır. Sekizgen bir kısım üstünde onaltıgen tambur üzerindeki kubbeyle örtülüdür. Dış cephesi renkli sırlı tuğla ve renkli sırlı çinilerle kaplıdır, içeride aşâğıdaki çini kaplamalar üzerine stuko tezyinat yapılmıştır. 1380 yıllarında inşa edilmiş olması muhtemel ve kimin için yapıldığı bilinmeyen, fakat Usta Ali ismiyle tanınan türbe kare planlı bir bina olup dış

cephesindeki pîştâkıyla dikkat çekmektedir. Örtü sistemi, köşe kemerleri tarafından teşkil edilen sekizgen kısım üstündeki onaltıgen bölüm ve üzerindeki kubbeden meydana gelmektedir. Dış cephede sırlı tuğla, sır üstü tekniğiyle yapılmış çini geometrik desenler ve kitâbelerden oluşan bir tezyinat mevcuttur. İçeride ise yine sır altı tekniğiyle yapılmış çiniler bulunmaktadır. Emîr Burunduk Türbesi (782/1380) kare planlı bir bina olup örtü sistemi diğer türbelerdeki gibidir. Cephede tuğla ve sırlı tuğlalarla oluşturulmuş mozaik süsleme hâkimdir. İçeride alt kısımdaki sırlı çiniler hariç alçı tezyinat vardır. 787 (1385) yılında Timur'un kız kardeşi Şirin Bike Aka için yapıldığı anlaşılan kare planlı türbe de orta kısımda yer almaktadır. Çift kubbeli binada dış kubbe sekizgen geçiş üstündeki onaltıgen kasnağa oturur. Geçiş bölgesinde renkli camlı pencereler, cephede ise pîştâk denilen yüksek bir taçkapı mevcuttur. Cephe mozaik çini kaplamalı iken içeride alt kısım dışında alçı kaplama tezyinat ve sır üstü altın yaldızlı çinilere yer verildiği görülmektedir. 788 (1386) tarihli Emîrîzâde Türbesi kare planlı bir yapıdır. Duvarlardan üç kör kemerle geçilen sekizgen bölüm üzerindeki onaltıgen kasnakla ulaşılan bir kubbeyle örtülüdür. Kubbe kaburga kemerlere sahiptir. Yapı sırlı çini ve sırlı tuğla süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Ulu Sultan Begüm'e atfedilen, ancak kimin için inşa edildiği bilinmeyen XIV. yüzyılın son çeyreğine ait türbe eski bir bina kalıntısı üzerinde yapılmış kare planlı bir yapıdır. İçeride çini kaplamalar bulunduğu kalıntılardan anlaşılmaktadır. Sadece cephesi kalmış olan binanın dışında sır üstü ve sır altı tekniğiyle yapılmış çini tezyinat mevcuttur.

Şâh-ı Zinde'den bir grup yapı (ön planda Kadızâde-i Rûmî Türbesi)

Türkân Aka'nın, kızı Sâd-ı Mülk için yaptırdığı türbenin kubbesi içindeki çiniler

Timur'un hanımı Toman Aka tarafından inşa ettirilen 1405 tarihli türbe, mescid, giriş mekânı ve taçkapıdan müteşekkil topluluk üst kısımda bulunmaktadır. Mescid üç bölümlü olup orta kısmı daha geniştir. Türbe, kare planlı kübik alt kısım üzerinde silindirik tambur üstündeki dış kubbeyle dışarıdan dikkati çekmektedir. İçeriden kubbeye mukarnaslı köşe kemerleriyle geçilmektedir. Mescidin orta kısmı yıldız tonoz, yan kısımları üçlü tonoz bölmeleleriyle örtülüdür. Mermerin de kullanıldığı tezyinatı sır üstü ve sır altı çinilerle birlikte mozaik çiniler de vardır. Kadızâde-i Rûmî Türbesi olarak bilinen ve yaklaşık 1430 yılına tarihlenen yapının kriptasında kazı ile ortaya çıkarılan iskeletin bir kadına ait olması bu türbenin başka bir kişi için inşa edildiğini göstermektedir. İki bölümlü yapıda küçük boyutlu türbe kısmında alçı mukarnas dolgulu geçişli kubbe olan bir örtü sistemine sahiptir. Geniş oda köşe kemerleri üstünde bulunan sekizgen bölmeli, iki aşamalı mimari teşkilât üzerindeki kubbeye örtülüdür. Dış kubbelelerin kasnakları ve soğan biçimi külâhları göz alıcıdır. Uluğ Bey devri mimarisinin güzel bir örneği olan türbenin dış tezyinatı sırlı çini ve sırlı tuğla tekniğiyle elde edilmiş elemanlar taşıırken içeride mavi boyalı alçı tezyinat hâkim durumdadır. Mevcut türbeler arasında en geç tarihli olanı sekizgen planlı Aştekin Türbesi XV. yüzyılın ilk yarısına aittir. İki kubbeli binanın sekizgen kısmı üzerinde bir tamburu olduğu bellidir. Yapıda sırlı tuğla süslemeler vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Z. Shvab, "K istorii Slozheniia severnoi gruppy ansambliia Shakhi-Zinde", *Istoriia Materialnoi Kul'tury Uzbekistana*, Tashkent 1964, V, 139-154;

a.mlf. – N. B. Nemtseva, *Ansaml Shakh-i Zinda*, Tashkent 1979; N. B. Nemtseva, "The Origins and Architectural Development of the Shah-i Zindeh", *Iran*, XV, London 1977, s. 51-73; C. P. Haase, "Temuridische Baukunst", *Westturkestan Referate zur Turkologischen Exhursion* 1966, Hamburg 1968, s. 120-159; V. A. Bulatov – G. V. Shishkina, *Samarkand*, Tashkent 1986, tür.yer.; L. Golombek – D. Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, Princeton 1988, I, 233-252; D. Hill – O. Grabar, *Islamic Architecture and its Decorations*, Chicago 1964, tür.yer.; Gözde Ramazanoğlu, *Orta Asya'da Türk Mimarisi*, Ankara 1998, s. 133-174; G. A. Pugachenkova, "The Architecture of Central Asia at the Time of Timurids", *Afghanistan*, XXII/3-4, Graz 1969-70, s. 15-27; B. Brentjes, "Grabungen am 'Schah-i Sinda' im Samarkand", *Das Altertum*, XXIV, Berlin 1978, s. 95-96; J. Feeney, "Memories of Samarkand", *Saudi Aramco World*, XXV/4, Houston 1984, s. 34-40; M. A. Lala Comneno, "De la Samarcande pré-mongole à la Samarcande timouride", *Environmental design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre*, sy. 1-2 (1997-99), Roma 1999, s. 152-159; Yolande Crowe, "Samarkand", *EI²* (İng.), VIII, 1034-1036.

A. ENGİN BEKSAÇ

ŞAHÂDET

(bk. KELİME-i TEVHİD; ŞAHİT; ŞEHİD).

ŞAHÂLEMİYYE

(شاه عالمیّه)

Şahâlem b. Ebû Muhammed'e

(ö. 880/1475)

nisbet edilen bir tarikat

(bk. TARİKAT).

ŞAHHÂM

(الشّخام)

Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Abdillâh

b. İshâk eş-Şahhâm el-Basrî

(ö. 270/883 [?])

Basra Mu'tezilesi ileri gelenlerinden, kelâm ve tefsir âlimi.

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmakla birlikte Basra'da doğduğu, küçük yaştan itibaren çevresindeki ilmi muhitte etkilendiği, Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf başta olmak üzere Mu'tezile âlimlerinden faydalandığı bilinmektedir. İsminden de anlaşılabacağı üzere bir dönem iç yağlı ticaretiyle uğraştı. Genç yaşta Basra'da ve Bağdat'ta katıldığı ilim meclislerinde yaptığı münazaralardaki başarısıyla dikkat çekti. Hocası Ebû'l-Hüzeyl'in ölümünden (235/849) sonra Basra Mu'tezilesi'nin lideri sıfatıyla hayatının sonuna kadar ders okuttu. Mu'tezile'nin itikadî bir mezhep hali-

ne gelmesinde önemli katkıları oldu. Yetiştirdiği talebeler Mu'tezile ekolünün gelişmesine ve güçlenmesine hizmet etti. Öğrencileri arasında Ebû Ali el-Cübbâi gibi meşhur âlimler bulunmaktadır (İbnü'l-Murtaşâ, *el-Münve ve'l-emel*, s. 5-6; Ali Sâmî en-Neşşâr, I, 410, 451). Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf'ın ardından cedel metodunu uygulama konusunda ün yapan ve Mu'tezile'nin yedinci tabakasına mensup olan Şahhâm, Abbâsî Halifesi Vâsîk-Billâh zamanında Divânü'l-harâc'da görev yaptı. Ölüm tarihiyle ilgili farklı rivayetler bulunmakla birlikte tercih edilen görüşe göre 270 (883) yılında Basra'da vefat etti.

Şahhâm'ın eserleri günümüze ulaşmadığından görüşlerinin bir kısmını Ebû'l-Hasan el-Eş'arî ve Abdülkâhir el-Bağdâdî gibi Sünnî müelliflerin yanı sıra Ebû'l-Hüseyin el-Hayyât ve Kâdî Abdülcebâr gibi Mu'tezile âlimlerince yapılan nakillerden öğrenilmektedir. Şahhâm'a göre âlem yaratılmıştır, ancak Allah her şeyi ezeli olarak bilir, ma'dûm da bir "şey"dir. Şey varlık sahasına gelmeden önce de şey niteliğini taşıyordu. Müteahhirîn Mu'tezile âlimlerinin çoğunun benimsediği bu görüşün ilk defa onun tarafından ele alındığı kabul edilir (*EI²* [İng.], IX, 202-203). Şahhâm'a ve bazı Bağdat Mu'tezilileri'ne göre bir şeyin var oluşu esnasında nitelendirilmesi imkânsız bulunan hareketli, mümin, kâfir gibi özelliklerle var olmadan önce de nitelendirilmesi mümkün değildir. Ancak birleşik cisim (müellef) var oluş halinde bunlarla nitelendirilir. Şahhâm böyle bir ayırımı Allah'ın sıfatlarının tasnifi için yapmıştır. Buna göre mürîd, mütekellim, adl gibi sıfatlar fiilîdir (Eş'arî, s. 505).

Şahhâm'a göre Mu'tezile'nin genel kanaatine aykırı olarak bir fiilin iki fâil (kâdir) tarafından meydana getirilmesi câizdir. Ancak öğrencisi Cübbâi bu görüşü benimsememiştir. Abdülkâhir el-Bağdâdî, bazıların Şahhâm'ın bu düşüncesiyle Sıfâtîyye (Ehl-i sünnet) arasında benzerlik kurduğunu, halbuki onun bu sözünü iki fâilden her birinin bir tek fiili bedel yoluyla (bir nevi iştirak) meydana getirmesini câiz gördüğünü belirtir. Sıfâtîyye ise fiillerin oluşmasında iki yaratıcı (Allah-insan) kabul etmeyip Allah'ın fiiline "halk", kulun fiiline "iktisap" demiştir (*el-Fark*, s. 178; krş. Eş'arî, s. 199, 549-550). Şahhâm'a göre Allah âlemdaki varlık ve olayları yaratmadan önce de biliyordu. Yine Allah her şeyi başlangıçta bir sığata büründürerek takdir etmiş ve onu bu sıfatla bilmiştir. Ancak nesne ve olaylar Allah tarafından yaratılmadan söz konusu sıfatla anılmaz. Buna bağlı olarak